

„Гибридная“
Мам / Аскара
Вик
МКОУ «Ленинаульская средняя общеобразовательная школа №1

имени Героя Советского Союза Ханпаши Нурадилова»

Открытый урок по родной литературе на тему : «Александр Чеченский васт»

Составитель: учитель родного языка и литературы Саипова Ш.И.

Нохчийн литературан йиллина урок

Класс: 10

Урокан тема: 1812-чу шеран т1еман турпалхочун инаррла-майоран Александр Чеченскин васт.

1алашо: 1. Повестан хилламашках1ула коьртачу турпалхочун дахар, цуьнан амал кхиоран хьелаш исбаьхьаллица довзийтар.

2. Вайн заманан кегийрхой, шийттачу турпалхойх масалла а оьцуш г1иллакх-оьздангаллица кхиор.

3. Нохчийн литературе болу безам алсамбаккхар.

Г1ирсаш: учебникаш, тетрадаш, компьютер, суьрташ, докладаш, интерактивни у.

Урок д1аяхьар.

Хьехархо: Де дика хьулда шун массера а! Хьеший , шу марша а дог1ийла!

Тахана вай д1ахьур ю литературан йиллина урок.

18-19 б1е шарахь паччахьан эскарша нохчийн ярташ ягочу хенахь, 1ожалла ца хиларна. Дийна дисира масех нохчийн бер. Цара Россиин исторехь йовр йоцу лар йитина. Нохчийн доьзалшкахь ца кхиина уьш. Вайн г1иллакх- оьздангалла йовза аьтто ца хила церан. Амма кхиьначул т1аьхьа самаяьлла хила церан синоьздангаллин мехалла. Цхьа жоьпаллин киртиг т1ех1оьттича нохчашна юккьехь 1ийначу нохчаша санна къастош хила цара шайн т1ех1оьттинарг. Иштта болчарехь йоккхае со, церан нохчаллех даггара дозалла до ас.

Хьехархо : Вайн хьалха исбаьхьа х1оттийначу суьрта т1ехь берш бевзарий шуна? Муьлхачу произведенера бара и турпалхой.

Дешархо: 1умар Гайсултановн « Александр Чеченский» повестан турпалхой бу уьш. Фельдмаршал Кутузов, Денис Давыдов, Александр Чеченский.

1умар Гайсултанов Эдисултанович (1920—1980) — чеченский советски берийн яздархо.

(слайд 1)

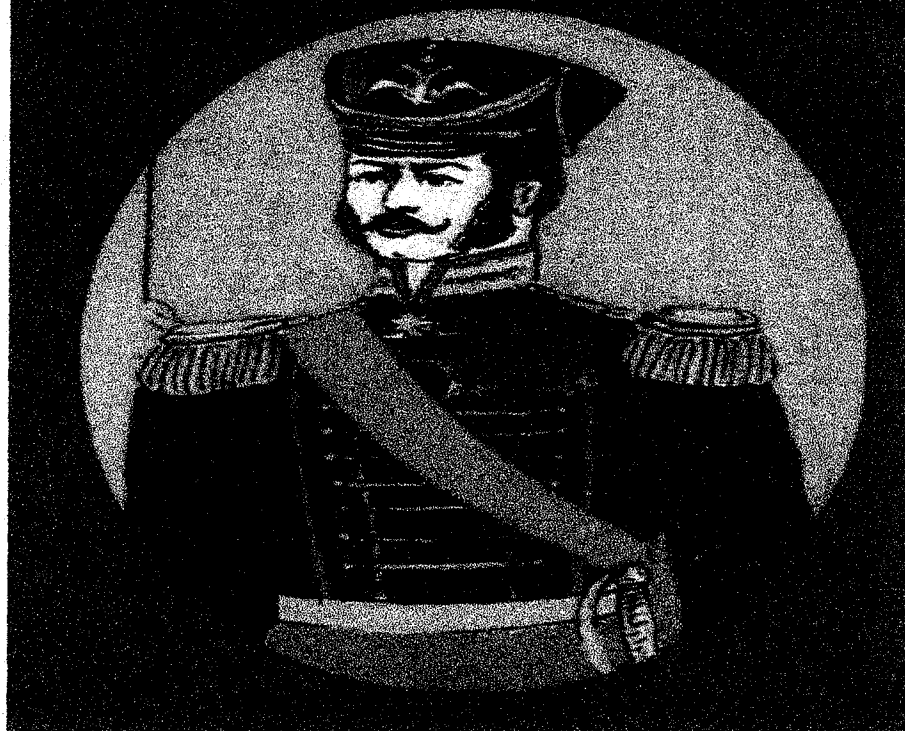

- Болат-г1ала йожар. Повесть, дийцарш. Грозный, Нохч-Галг1айн книжки изд-во, 1959.
- Кавказан лаьмнашкахь. Дийцарш. Грозный, Нохч-Галг1айн книжни изд-во, 1960.

- Сема лергаш. Дийцарш. Грозный, Нохч-Палглайн книжни изд-во, 1962.
- Къийсаман новкъахь. Повесть. Грозный, Нохч-Палглайн книжни изд-во, 1963.
- Керлачу дахаре. Повесть. Грозный, Нохч-Палглайн книжни изд-во, 1964.
- Тешаме доттагI. Дийцарш. Грозный, Нохч-Палглайн книжни изд-во, 1965.
- Малика. Повесть. Грозный, Нохч-Палглайн книжни изд-во, 1966.
- Массарна а боьлийла малх. Повесть. Грозный, Нохч-Пал-лайн книжни изд-во, 1967.

Хьехархо : Х1инца вай къастош ерг муьлха произведени ю-м хиира вайна.Ткъа урокан ц1е муха хир ю аьлла хета шуна.

Дешархо: вай вуьйцу турпалхо Александр Чеченский хилча, урокан ц1е Александр Чеченскийн васт хир ду аьлла хета суна. (фото А.Чеченского слайд 2)

Хъехархо : Нийса билгалъяьккхи ахь вайн урокан тема. Тахана вайн достур ду г1араваьллачу турпалхочун васт, Дуьйцур ду цуьнан т1еман говзаллех, т11ех1оьттинчу халонашна хьалха иза гора ца хоттарх лаьцна ., аьтто хир бу цу хенан хиламашка кхача.

Хьалхарчу урокехь повестан чулацам къасточу хенахь вай билгалдаьккхира Александр Чеченски къонах хилар. Цуьнца боьзна ц1еран болх бара шун. Къонахаллех лаьцна стихотворении , кица я шира дийцар кечдан дезара аша. Кийча дуй шу?

Дешархо: Аса юьйцур Ахьмад Сулеймановн стихотворении « Къонахчун дош».

Къонаха мила ву? И меллалц веха» –

Хаъттира ахь соьга шуьнехь Іаш вай.

– Дерриг а дуьне ду къонахчун меха!

ХІар дуьне-м къонахийн белшаш тіехь дай!

.....

Къонаха – дахаран синпхенийн мерз бу!

Къонаха – дуьненан гІайгІанийн шад!

Цо ларіо дахаре вайн йолу марзо!

Къонаха – пха кхосса дуьйлина Іад!

Къонаха вехийца Даймехкан сийнна,

Даймехкан сий лардеш, вала и ле!

Іе иза, кхин ваха ца лууш санна,

Ленвоцчу сийлалле кховдаеш цІе!

.....

Терзан тіе ца дуьллу цо деший, даьхний

Халонгахь хадочохь хьуьнаран мах.

Ах-дуьне мах болу шен корта буьллу,

Вайн маршо ларъечохь сагІа до шех.

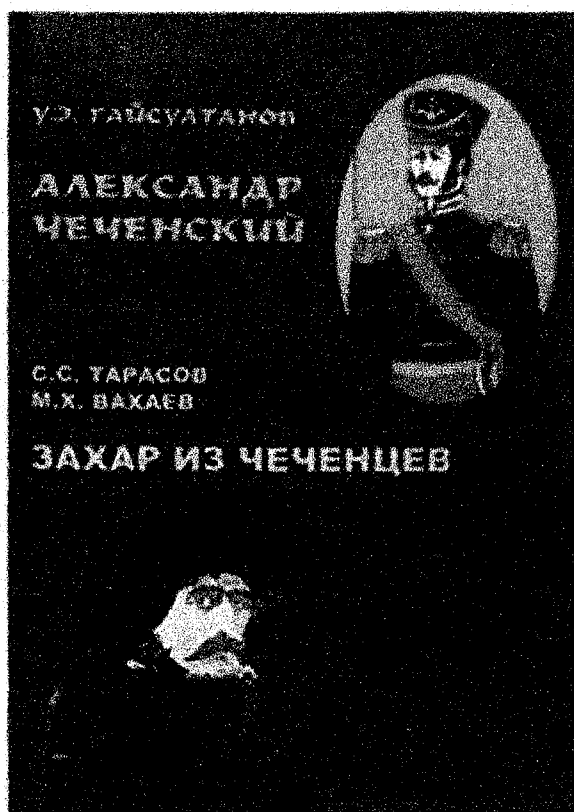
Къонахийн собар ду – лекха лам баккхал,

Собар ду сов доккха, кхача ца луш!

Къонахийн и собар кхачийча-м, боккъял,

ХIар маълхан вайн дуъне духур ма ду!

(Слайд 3)

Хъехархо: дела реза хуълда. Дика кечам бина ахъ.

Дешархоша рог1аллица д1адорьшу кицанаш:

- Даймохк безаш воцург къонах вац

- Яхъ йоцу к1ант Даймахкана хъакъ вац.

- Ша вина, кхиъна Даймохк мел хъоме, мел мерза, мел сийлахъ бу яхъ йолчу к1антана

-Майра хиларх ца олу стагах кьолах ву.Адамашна пайдехь волчух олу дика кьолах.

-Кьолахчун ц1е халкьо йоккху. Ша шен ц1е яккхарх кьолах ца хуьлу.

-Стаг шен дешан да хила веза. Шен дешан да воцург кьолах ца хилла я хир вац.

-Вуьззина кьолах цкьа а шен бала балхош вац

- Нанас дена ма волда яхь йоцу к1ант.

Хьехархо: Хаза кицанаш далий аша. Кьолахаллех лаьцна дуккха кицанаш хилла вай, цо гойту вайн халкъанна даима мехала хетарг- кьаналла хилар. Стеган кьолахалла цкьа баьккхинчу толамехь, гайтинчу доьналлех билгалдаьлла 1аш дац. Даима цуьнца долчу г1иллакхца, цо дечу кегийрачу а, даккхийчу а г1уллакхашца билгалдолу. Х1инца вай повестан хиламах , авторах лаьцна хаарш карладаккхур ду.

Сада1аран минот:

Ширачу иллига ла а дуг1уш д1аязде шайн дагалецамаш, хилларг а, ткьа сурт дилла мегар ду.

Хьехархо:Мила ву «Александр Чеченский» повестан автор.? Х1ун хиламаш бу цу т1ехь буьйцуш?

Дешархо: « Александр Чеченский» исторически повестан автор !умар Гайсултанов ву. Шен авторан билгалдаккхарехь цо яздина « Александр Чеченский» книга язъян волавалале ша архивни материалашца дукха болх бира , исторически бакьдолчунна т1ехь язйина ю повесть. Повестан сюжет чолхе яц., цу т1ера хиламаш

шайн кхиорехь гайтина бу. И бахъанехь долуш яздархочун таро хилла шен турпалхоша деш долу г1уллакхаш кхоччуш дуьззина гайта, церан амал, дог-ойла, сатийсамаш МА-барра гучубаха. Коьртачу турпалхочух, Александр Чеченскийх, бозабелла бу повеста т1ера хиламаш. Дуккха исторически хиламаш чулоцуш ю «Александр Чеченский» повесть. -18-чу б1ешарахь шейх Мансур коьртахь а волуш, нохчаша а, кхечу Къилбаседан Кавказера къаьмнаша а паччахьан эскаршна дуьхьал шайн парг1атонехь латтош болу къийсам.

-19-чу б1ешарахь Европехь цхъанакхеттачу эскарша Наполеонна дуьхьал бина т1емаш. -1812 -чу шарахь хилла Даймехкан т1ом.

(видео ролик слайд 3)

Хьехархо

- А. Чеченскин жималлех лаьцна дийцар
- Йийсар вича цуьнан кхолламех лаьцна (йийсар – х1ун бохург ду)
- А.Чеченскин шен Даймехка цахиллачу уьйрах лаьцна

Хьехархо :Ойла яй алийша муьлхачу синмехаллаша г1о дина 1алин?(**яьхь, къонахалла,оьздангалла,г1иллакх, майралла, доьналла,хьекъал**)

Жам1 дар:

1. Х1ун дог-ойла кхоллаелла шун повесть ешча? 2. Нагахь санна вай и зама юхалиста йиш хилча, х1ун хуьйцур дара аша 1алин дахарехь? 3.Цуьнан дахар муьлхачу вастаца

Шем боцуш, майра, қаде, доьналла долуш,

*Қыйсамехъ собаре - ноҳчийн и амалш, церан
мостаг1аша а т1ехъ,*

массара а билгалйохуш ю.

*Ноҳчийн шайн Даймаҳқаца йолу уьйр а ю шатайпана
қ1орггера маъ1на долуш.*

Броқгаузан а, Ефропан а энциклопедический словарь.

1.Жимачалу дег1ахъ, т1едаьлла меран дукъ, малхо-мохо
ягийна юьхъ,хъалахъаьвзина 1аьржа кегий мекхаш,
1аьржа б1аьрг- ц1оцкъам., майра хъажар, алунах къега
б1аьргаш.

2.Повеста т1ехъ Александр Чеченский вайна дуьххъра го и
жима бер долуш, ворх1- барх1 шо долуш хан ю цуьнан.
Цомгаш хилла нана, меттахъ дукха ца 1уьллуш, кхелхина,
деца висира жима 1али. Маьрша яцара зама. Кегий
къаьмнаш шайн парг1атонехъа кыйсам латтош бара
паччахъан эскарца.Да кест-кеста Мансуран б1оца
паччахъан эскаршца лата воьдий, ша ц1ахъ вуьсура 1али,
луларчу зудчо тергам беш. Ц1ехъана т1елеттачу
паччахъан эскаро Алда юрт йохийна, ягийначул т1аьхъа,
меттиг таллуш схъабог1учу оьрсийн салташа, комаран
дитта т1ера охъа а воккхий , г1опе д1авуьгу ворх1- барх1
шо кхаьчна жима ши к1ант. Царах цхъаь кхио шега валар
доьху Николай Раевскийс. Иштта нисло 1али оьрсийн
х1усаме.

3. Майра, т1ахъаьлла хиларна, х1уманна б1окъажор боцуш хиларо везало 1али Николай Раевскийна. Цо цунна Александр олий ц1е туьллу, иза дуьненна вевзаш волу Александр Македонский санна г1араваьлла т1емало хиларе додохуш. Лаккхара йоза-дешар а, т1еман говзалла а караерзийра Александра. Николай Раевскийца Г1изларехь д1адолийра б1аьхойн г1уллакх. Ца дезаделира шен Даймакхакхь т1ом бар. Кхечу эскаре ваккхар доьхуш рапорт язйира цо. Дукха хан ялале, йоккхачу шина паччахьан – Россин а, Францин а юкъаметтигаш телхира. Александр Чеченский уггар чолхечу, кхерамечу меттигашкахь хуьлу. Т1амехь т1ех майра хиларна Кутузовс лоруш хилла Александр. Чинехь лакхавоккху иза. Денис Давыдовца партизански отрядехь майра лета иза. Т1еман говзалла хила ца 1аш, ша дипломат вуй хаийтира цо, цхьа топ ца кхуссуш схьалецира масех г1ала а.

4. 1алин цкъа ца дицло воккхачу стага, Жумас, г1опехь дин хьехар: : « Шаьш т1едиссинчу х1усамна хьанала хилалаш, тешнабехках ларлолаш, шайх бехк боккхур болу х1ума МА делааш, чета эхь диллий МА лелелаш. Шаьш хьанах схьадевлла диц МА делааш. Къонахий болуш дика дай хила шун. Ша схьаваьлла юрт даима дагахь лаьтта цунна. Пхийтта шо кхаьчча шен юьрта кхачар нисделира цуьнан. Юрт гича дог тохаделира 1алин, девзира комарийн дитт, вевзира къанвелла Мажа. Т1аьхьо ша къанвала воьлча, мехкан безамна деанчу х1ух дийна хьуьн кхиййра цо. Мох баьлча а. дог1а деьча а Алда дагайог1ура цунна.

Вед2 Шен мотт 1алашбан доьналла хила деза х1ора нохчочун. «Белхи» аьлла сурт гойту вайна дешархоша. («К1айн дарийн коч» , «Сан Даймохк»).

Вед1 Ткъа х1инца ненан маттах хастаме дош а олуш, вайн хъеший а бовзуйтйш.

Вед2 Дош ло нохчийн меттан хъехархочуьнга Ибиева Джамиле Алимсултановне.

Хъехархочун дош: Мотт вайн ойланаш а, кхетамаш а, хъекъалан а, дахаран а уггар ца хилча йиш йоцу г1ирс бу. Иза хъекъалан а, ойланан а хазна ю. Иза бакъ хилар ч1аг1 до вайн дешархоша, олучу иллешца, йуьйцучу стихешца, гайтучу сурташца а .

Вед1 Забаро хаздо вайн дахар, хаза я хууш ечу забаро самукъадоккху. Забарх кхетах хила а веза стаг, цунах ца кхетах волу стаг девне волу.

Вед2 Тахан лерачу забарех шу массо а кхетар ду аьлла хетта тхуна. Вайна х1инца забаре суьрташ гойтур ду 9-чу классера дешархоша.

«Кадаме вахар», «Баба».

Забаре байташ йоьшу «Сетла1ад» журнал т1ера.

Жамуева Малика, Исрапилова Хадижат, Долгатов Рамазан.

Вед1 Дуьненчохь меттанаш дуккха а ду. Царна юккъехь хьалдолуш хиларца шен меттиг д1алоцуш бу вайн нохчийн мотт.

Вед2 Массо а стаг, муьлххачу а къоман велахь а, шен ненан маттаца кхуьу. Мотт а, къам а цхьана доьзна ду, х1унда аьлча къам ца хилча, мотт хир бац, ткъа «Нохчо ву со» - бахарх тоьаш дац, хьайн ненан мотт бийца хьо хууш вацахь.

Вед1 3-чу классера дешархоша деана вайн совг1ат.

Вед2 Царна д1ало вай дош.

Вед1 Нохчийн мотт – иза вайн къоман уггаре еза мехалла ю. Цундела вай сий дан деза ненан метан. Буьцучу матто а, адаман леларо а хоуьйту вайна и стаг мел обзда ву.

Вед2 1аламат мехала а, деза а г1уллакх ду шен ненан мотт безар. Муьлххачу къоман меттанаш санна доккха маь1на долуш бу вайн нохчийн мотт.

«Нохчо ву со» Саидов Билал Исрапилова Х, « Вина мохк» Абузар Айдамиров Чокиева П

Вед1 Шен де ненан сий дар, уьш ларор цул дезза х1ума дац.

Вед 2 Царна лерина стихеш юьйцу вайна х1инца.

Магомедова Седа «Дада»

Сулейманова седа « Нана».

Вед1 Мотт – иза къоман СА а, адамаллин куьзга а ду. Цуьнца доьзна ду халкъан дерриге а дахар.

Тхан хьоме мажхой!

Вед1 Дахарехь хьан безам бацахь дахар эрна хетте. Да а ду и иштта. Безамо вайн дахар ирсе а, хаза а до.

Вед2 Безамаш дуккоа а ду: де-нене, йиш-веше, шеен доьзале, йо1е, к1анте...
Х1ора безам шен- шена хазалла а йолуш хуьлу.

Вед1 Х1инца вайн безамах йиш локкхур ю...

Вед2 « Ломахь гира суна и...» 9-чу классера дешархоша.

Вед1 Дала вайн мотт бийца йиш йоцуш, цу маттахь дуйцу оьзда
г1иллакхаш, цу меттахь дека мукьамаш ца хезаш хан ма йог1ила вайна.

Вед2 Вайн цхьанаюхетар д1ахьош ду г1иллакхаш гойтушу суьрташца.

Сурт «Воккоа стаг», « Номер лохь».

Вед1 Вайн мотт бийца доьналла, яхь, сий ма эшадойла вайна.

Вед2 Дош лур ду нохчийн мотт базбеш, стихеш йийца.

Сулейманова Седа 9 кл, Исрапилова Айза 6кл, Сатуева Амира 6кл,
Исрапилова Хадижа 9кл.

Вед1 Нохчийн мотт ца безачунна шен мохк а, кьам а дезар дац. Цуьнан сий
ца лардечо ненан сий а лардийр дац. Вайна х1инца * Нана* ц1е йолу йиш
д1алокхур ю Сулейманова Седас

Вед2 Нохчийн г1иллакх – оьздангаллин г1ала замано а йохор яц, нагахь вай
х1ораммо а иза 1алаш яхь, шен леларца, вистхиларца, дечу г1уллакхца.
Т1аккха иза лаьттар ду нохчийн кьам мел деа.

Вед1 Х1инца * Оьздангалла * ц1е йолу сурташ гойтур ду вайн дешархоша.

Сурт « Некь ца хадор», «Лулахо».

Вед1 Оьздангалла Далла ечу 1амалца, гонахьарчу 1аламца, шена дег1аца,
дагца, ойланца стага ц1ена хилар а ду.

Вед2 Вайн нохчийн халхаро а дуйцу цуьнйа доьзна мелдерг. И хелхар вайна
гойтур ду 9-чу классера мехкарша.